

СОЦІАЛЬНО-МАЙНОВИЙ СКЛАД ЗЕМСЬКИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ ДІЛОВОДСТВА ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

О.В. Сараєва

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду інформаційного потенціалу діловодних джерел секретного департаменту поліції Російської імперії, що висвітлюють особливості формування соціального складу земського представництва Півдня України наприкінці XIX - початку XX ст. Звіти губернаторів і поліцейських установ, матеріали листування губернаторів і земських управ, протоколи, запити земських установ до місцевих жандармських управлінь щодо з'ясування біографічних даних земських службовців дозволяють простежити особливості формування земського представництва і визначити найважливіші критерії, за якими оцінювались кандидати в земські гласні. Комплексне опрацювання матеріалів діловодства дозволило з'ясувати вплив особистісного фактору на ефективність діяльності земських установ.

Ключові слова: земство, матеріали діловодства, Департамент поліції, Південна Україна.

Універсальною тенденцією владно-політичних відносин у сучасному демократичному світі є децентралізація державного управління, розширення компетенції місцевих територіальних громад, створення реальних можливостей для самоврядних органів самостійно вирішувати питання місцевого значення. У цьому сенсі надзвичайно корисним є вивчення історичного досвіду місцевого самоврядування в його регіональному вимірі, звернення до історичних прикладів децентралізації управління і створення ефективної системи взаємодії влади і суспільства. Саме такий вітчизняний досвід уособлює в собі феномен земств. Адже органи земського самоврядування виявилися здатними до вирішення важливих питань в соціально-економічній, медичній, освітній та інших галузях.

Результат земської реформи залежав від представництва органів місцевого самоврядування, ступеню їх компетенції. У період, коли земства з'явилися на Україні, дуже важливим було, щоб земці відповідали духу часу, своєму призначенню гласних від усього народу і були готовими вирішувати проблеми народного господарства й інші місцеві потреби. За таких умов актуальним є вивчення джерел з історії земств України, адже їх аналіз дозволяє визначити ступінь ефективності діяльності представників земств та визначити сильні сторони і прорахунки у формуванні земського представництва.

Метою даної розвідки є визначення інформаційного потенціалу діловодних матеріалів секретного Департаменту поліції Російської імперії щодо соціального складу земських службовців Південної України наприкінці XIX – початку XX ст.

Завданнями статті є: визначення інформативних можливостей джерел; висвітлення ролі особистісного фактору; з'ясування критеріїв, за якими обирались члени земських установ.

Наукова новизна дослідження обумовлюється тим, що аналіз джерельної бази, що висвітлює соціальний склад земств Півдня України, досі не був окремим об'єктом наукових досліджень і розглядався тільки фрагментарно [1]. Також у дослідженні

використовуються документи Державного архіву Російської федерації, вперше введені до наукового обігу.

Отже, багато цінної інформації про особисті якості земських службовців Південної України і їх соціальний статус надають матеріали Державного архіву Російської федерації (далі - ДАРФ). Здебільшого документи архіву представлені матеріалами діловодства земських установ, департаментів поліції, канцелярій губернаторів та ін. До них відносяться звіти губернаторів і поліцейських установ, матеріали листування губернаторів і земських управ, протоколи, запити земських установ до місцевих жандармських управлінь, щодо з'ясування біографічних даних земських службовців тощо. Ці матеріали є корисними для аналізу різноманітних поглядів земців, виявлення розбіжностей та суперечок з того чи іншого приводу між земськими діячами тощо. Значна частина документів офіційного діловодства, які розкривають вимоги органів самоврядування до кандидатів у земські службовці, висвітлюють долю земців, які порушили статут земських установ, відображають особливості і навіть таємниці формування земського представництва зберігаються у фонді 102 ДАРФ «Департамент полиции 1890-1966 гг.» Проаналізувавши матеріали фонду, можна дійти висновків, що усі претенденти в гласні земських установ проходили перевірку на «політичну благонадійність і відданість справі» і лише отримавши позитивний відгук від Департаменту поліції, кандидат на посаду міг приступати до виконання обов'язків земського службовця. Так, наприклад, у справі 12 «Дело жандармского управления города Симферополя (4 октября 1890 г.)» фонду 102 ДАРФ повідомляється, що 4 жовтня 1890 р. голова Таврійської повітової земської управи звернувся до начальника жандармського управління міста Сімферополя з проханням зібрати відомості щодо політичної благонадійності кандидата на посаду голови Таврійського губернського земського зібрання Афанасія Олексійовича Бичихіна. На момент звернення було відомо, що він навчався на факультеті природознавства Новоросійського університету і обіймав там посаду лаборанта.

Задовольняючи запит, поліція з'ясувала, що А. Бичихін 1-2 грудня 1881 р. брав участь в антиурядових заворушеннях, за що був відрахований з числа студентів Імператорського Новоросійського університету на підставі Циркуляру Міністра внутрішніх справ № 1365 від 9 квітня 1882 р. Крім того, за Бичихіним було встановлено таємний контроль поліції. Повідомляючи про це, генерал-майор В. Цугаловський зауважив, що незважаючи на цей прикрий інцидент, Бичихін заслуговує на позитивну характеристику тому, що під таємним наглядом поліції він не був помічений в причетності до будь-яких заворушень [2]. Врешті-решт, підсумком цієї справи стало прийняття А.О. Бичихіна до Сімферопольського земства.

Даний звіт підтверджує, що в земських установах можна було зустріти не тільки сумлінних працівників, але й осіб з активною громадянською позицією, готових її відстоювати, незважаючи на можливе покарання.

Факт того, що майже всі претенденти на посаду члена земських установ перевірялися органами поліції, підтверджується також матеріалами справ 13 «Дело жандармского управления города Феодосии (10 октября 1890 г.)» і 15 «Дело жандармского управления города Херсонес (6 октября 1890 г.)» фонду 102 ДАРФ. Так, у справі 13 міститься запит голови Феодосійської земської управи до жандармського управління Феодосії, відносно політичної благонадійності кандидата на посаду гласного Феодосійської земської управи міщанина Мордка Лейбова Гольберга. У відповідь на запит, Департамент поліції повідомив, що йому не відомі факти, які б заважали М. Гольбергу займати зазначену посаду. Навпаки, М. Гольберг зарекомендував себе як зразковий сім'янин, в якого є дружина Єлизавета і син Мойсей

чотирьох років. До того ж, вищезазначений Гольберг, за свідченням поліції, виїжджав за кордон, а відтак весь час знаходився під пильним наглядом Департаменту поліції [3].

Аналогічну інформацію містить і справа 15 фонду 102 ДАРФ, в якій надається інформація, щодо кандидата на посаду гласного Херсонської земської управи Мойсея Гіндзбурга. У відповіді на запит, Голова Департаменту поліції «просил донести до сведения, что не видит препятствий к назначению на службу М. Гиндзбурга, который является хорошим семьянином и верным супругом Марии Гиндзбург» [4].

Проаналізувавши ці дві справи, ми бачимо, що по-перше – важливим критерієм при обранні земського гласного була політична благонадійність кандидатів та їх сімейний стан, а по-друге – можемо спостерігати, що в земських колах не було упередженого ставлення до представників етнічних меншин.

Про те, наскільки прискіпливо в земських колах ставились до сімейного стану кандидатів на посаду земських службовців, свідчить справа 20 (частина 2) «Дело жандармского управления города Керчь (23 сентября 1890 г)» фонду 102 ДАРФ. У справі представлено звіт начальника жандармського управління міста Керч 27 вересня 1890 р., стосовно запиту голови Керченської повітової земської управи, щодо політичної благонадійності кандидата на посаду земського гласного Іллі Гальперіна Каменського. Зокрема, у звіті зазначалось: «несмотря на видимую политическую благонадежность господина Ильи Каменского,стораживают некоторые факты из биографии его супруги. А именно, в ходе следствия «негласным путем» стало известно, что керченская мещанка Карина Каменская, проживающая в настоящее время в городе Керчи, находилась с 10 апреля 1887 г. по 12 апреля 1890 г. за границей. Жила она в Париже, в доме № 39, на бульваре Араго, при матери своей Софье Фроловне и сестре - девице Фане. Два года служила она ретушеркой в фотосалоне «Пиру» в Париже, а на протяжении последующих лет жила при родных, занимаясь домашним хозяйством. Там же, в Париже, живет в доме № 85, на бульваре «Палероаль» другая сестра ее – Анна. Но наиважнейшее значение имеет тот факт, что Карина Каменская была замечена в близкой связи с Франсуа Пале, который состоит переводчиком при Министерстве Иностранных дел и оказывает ей материальную поддержку. При этом, она предпочитает находиться чаще у него дома, нежели у родных»... [5]. Вочевидь, враховуючи вищезазначене, пану Іллі Каменському було відмовлено в посаді гласного земської управи, незважаючи на те, що на той момент, коли він балотувався, дружина його перебувала в Керчі.

Можемо припустити, що така прискіплива увага до найближчого оточення земських службовців, обумовлена не тільки занепокоєнням про моральний облік земців, але й побоюваннями про те, що «неблагонадійні елементи» можуть легко здобути і розповсюдити секретну інформацію.

Слід відзначити, що земства надавали перевагу найбільш освіченим кандидатам, які балотувались до органів місцевого самоврядування. Але все ж таки найважливішим критерієм при оцінці претендентів, були не освіченість, віросповідання чи етнічна приналежність, а «політична благонадійність», тобто вірність інтересам держави. Це підтверджується матеріалами справи 18 «Дело жандармского управления Таврической губернии (29 января 1890 г.)» фонду 102 ДАРФ. У звіті Таврійського поліцеймейстера Департаменту поліції з приводу з'ясування політичної благонадійності кандидата на посаду гласного Таврійського губернського земства Михайла Петровича Паначевнаго, зазначалось, що ця особа не може претендувати на посаду гласного. Причина цього, за матеріалами звіту, полягала у наступному: «Михаил Петрович Паначевный обучался на физико-математическом факультете Новороссийского университета и являлся одним из лучших учеников. Однако Циркуляром Департамента Полиции от 12 сентября 1887 года за № 3451 Паначевнаму было воспрещено жить в некоторых уездах Киевской и

Черниговской губерний. Причиной этому стал тот факт, что Паначевный, который проживал в то время в городе Одессе, на Нежинской улице в доме 43, квартире 7 – написал и послал в Харьков письмо, приглашавшее тамошних студентов присоединиться к демонстрации студентов в Одессе. Демонстранты имели целью преподнести господину Министру Народного Просвещения петицию, в которой требовали повышения стипендий, изменения учебных программ и смещения с должностей ряда преподавателей» [6]. Про ці події було повідомлено в Департамент поліції 20 вересня 1888 р. До того ж, жандармське управління Одеси додало той факт, що «за последнее время Паначевный был замечен в «сношении» с лицами, которые не могут быть аттестованы благонадежными» [7]. У відповідь на це, Міністерство внутрішніх справ видало Циркуляр від 26 липня 1866 року за № 1591, згідно з яким М.П. Паначевного було відраховано з університету.

З матеріалів справи стає відомо, що в подальшому Паначевний відновився в університеті та успішно закінчив його, переїхавши після цього до Таврійської губернії, де й балотувався на посаду гласного. Однак, незважаючи на наявність у претендента на посаду губернського гласного вищої освіти, його кандидатуру було знято ще до початку виборів.

Слід відмітити, що завдяки такому всебічному контролю за виборчим процесом до земських установ, в земських лавах дійсно було небагато політично неблагонадійних службовців. Це підтверджується матеріалами справи 47 «Политический обзор Херсонской губернии за 1889 г.» фонду 102 ДАРФ, де було зафіксовано результати обстеження губернії уповноваженим від Міністерства внутрішніх справ. У звіті інспектор зазначав: «я далек от мысли бросить какую-либо тень на политическую благонадежность членов Херсонских земских управ. Они состоят из разумных и усердных деятелей, которые сосредотачиваются в земствах благодаря привлечению их к политическим дознаниям. При этом интересно, что земцы готовы работать даже за самое малое вознаграждение. Однако земства иногда и сами не знают, что принимают лиц политически неблагонадежных. Выход из этого положения - наводит справки!» [8].

Серед «неблагонадійних» осіб уповноважений інспектор відзначив Богдановія Ангела Івановича, який перебував на посаді земського гласного і був «модным местным авторитетом»; Кларка Василя Івановича, який також служив в земстві, проте мав коханку Султаніну Гульзир Алкіну і приймав у своєму будинку осіб, які раніше перебували у засланні, без прописки; Рождественського Петра Олександровича – земського учителя, який підтримував тісні стосунки з учнями восьмих класів закладів освіти, відвідуючи разом із ними святкові вечірки інших учнів. Також у звіті зазначалось, що багато галасу у губернії спричинила, розкрита в ході інспекції, розтрата значних коштів протягом трьох років М.П. Андрєєвим, який перебував на посаді голови Херсонської земської управи і «пользовался уже давно незавидной репутацией» [9].

Ще одним недоліком в діяльності земських установ, на думку інспектора, був той факт, що в земських установах подекуди працювали офіційно незареєстровані люди. Так, наприклад, у звіті зафіксовано, що офіційно непрацевлаштованою була акушерка Херсонської земської лікарні М. Пушкарьова, а також працівники статистичної служби Херсонської земської управи К. Денісов, П. Маслов-Стоков та інші. Намагаючись пояснити ситуацію, голова земської управи повідомив: «данные служащие работают частным образом, временно и поэтому мы не включаем их в число служащих и о них никому не сообщаем» [10]. Проте, незважаючи на це пояснення, інспектор заявив, що такі дії є фактично правопорушенням.

Слід відзначити, що обираючи членів до земських установ, уряд звертав увагу і на політичну орієнтацію кандидатів. Так, з матеріалів справи 12 «Дело Департамента полиции по запросам о политической неблагонадежности лиц Екатеринославской губернии (9 марта 1890 г. - 12 октября 1890 г)» фонду 102 ДАРФ стає відомо, що значного резонансу набула в Катеринославській губернії справа стосовно земського службовця, члена Катеринославської губернської управи, дворянина Льва Андрійовича Чуніхіна. З матеріалів справи стає зрозумілим, що Л. Чуніхін належав до осіб «політично неблагонадійних». Влаштувався на роботу він завдяки протекції одного з службовців, після закінчення одинадцяти класів Вітебської гімназії. Але, за повідомленням начальника Катеринославського губернського жандармського управління, 9 травня 1890 р. він був заарештований і відправлений до Сибіру через «політичну справу». Більше того, коли розпочалося слухання справи пролунала заява директора гімназії, що Чуніхін навіть був відрахованим за пропуск занять, не закінчивши курсу гімназії. Після цього, він поступив вільнослужбовцем до 64 штатного Казанського Його Імператорської Величності князя Михайла Миколайовича полку, а у 1879 р. працював при Вітебському губернському жандармському управлінні. З 1880 р. Чуніхін обіймав посаду гласного Катеринославського губернського земства. Проте, як було з'ясовано в ході слідчої справи, він був звільнений у 1890 р. за приналежність до соціалістично-революційного крила, організатором якого був учень Микитинської гімназії Мірон Сабунаєвич (розшукувався поліцією відповідно до циркуляру Департаменту поліції від 4 січня 1890 р. № 41). Сам Чуніхін пізніше свідчив, що Сабунаєвич вмовляв його примкнути до його соціалістично-революційного об'єднання і навіть погрожував словами: «если ты Чунихин не послушаешься моего совета и будешь действовать вне этого общества, то будешь убит как Иванов в Нечаевском доме» [11]. Далі, свідчив Чуніхін, він отримав на знак приналежності до цього товариства квиток і лист, переданий вихованцем Московського Комісарівського училища Леонідом Козаковим, в якому члени організації змушували його сприяти ідеям товариства «в среде множества членов и лиц покорных ему» [12].

Проте, голова Катеринославського жандармського управління свідчив, що Чуніхін почав поширювати серед членів товариства настрої, спрямовані проти керівництва. Вочевидь, з самого початку він хотів уникнути участі у товаристві, тому свідомо порушив його статут, добровільно здався поліції і пред'явив вищезгаданий лист і членський білет. Після цього, 9 травня 1890 р., він був затриманий поліцією і ув'язнений у Вітебській в'язниці, де за два роки перебування не отримав жодних нарікань.

Отже, з наведеного прикладу можна зробити висновок, що прихильність до поглядів, які не відповідали державним інтересам, ставала підставою для звільнення із земських установ і навіть подальшого ув'язнення. До речі, для кожного претендента на посаду земського гласного, земці розробили спеціальну анкету, яка в подальшому зберігалась в Департаменті поліції.

Таблиця 1.

Анкета члена земської управи, що зберігалась в Департаменті поліції

ПІБ	Чуніхін Лев Андрійович
Звання і походження	Обер-офіцер
Віросповідання	-
Час і місце народження	Уродженець Мінської губернії
Місце проживання	-
Місце виховання (вище,	Навчався в Вітебській

середнє)	гімназії, з якої був відрахований за самовільний пропуск занять
Заняття і ставлення до життя	-
Чи знаходився під наглядом поліції? Чи були заборони в обранні місця проживання?	Під наглядом не перебував
Сімейний стан і родинні зв'язки	-

Слід відзначити, що перевірку на «політичну благонадійність» проходив і так званий «третій елемент» земських службовців (лікарі, фельдшери, учителі, ветеринари, статистичні робітники тощо). З матеріалів справи 12 (частина 24) «Дело Департамента полиции по запросам о политической неблагонадежности медицинских работников Екатеринославской губернии (9 марта 1890 г. - 12 октября 1890 г)» фонду 102 ДАРФ стає відомо, що навесні 1890 р. до Катеринославського жандармського управління надійшов запит від Катеринославської губернської земської управи, стосовно з'ясування політичної благонадійності фельдшера Катеринославської земської лікарні Симона Давидовича Штрюмберга, який претендував на посаду лікаря при Катеринославській міській жіночій прогімназії. У відповідь на запит, голова жандармського управління повідомив, що ще 25 липня 1885 р. на Штрюмберга було заведено справу про правопорушення. Йому інкримінувався зв'язок з підозрілими особами, через яких він отримував «Еженедельную медицинскую газету» і «Журнал Медицинской библиотеки», які нібито виписувалися на його ім'я, але не в Катеринославі, де він був зареєстрований, а в Києві. Враховуючи це, за Штрюмбергом було встановлено таємний поліцейський контроль, під час якого не було зафіксовано нічого підозрілого, тому Департамент рекомендував його на посаду лікаря [13].

Аналогічна ситуація мала місце в Олександрівському повіті Катеринославської губернії. Так, справа 14 «Ходатайство Александровской уездной земской управы Екатеринославскому губернатору о выяснении политической благонадежности земских служащих (1890 г.)» ф. 102 ДАРФ повідомляє, що земський лікар Олександрівського повіту Трифон Іполітович Циганкін (він же Циганков) претендував на отримання статусу державного службовця на підставі 92 ст., т. XIII «Свода законів врачебного устава 1886 г.», у зв'язку з чим Медичний департамент звертався до Департаменту поліції для з'ясування політичної благонадійності вищезгаданого.

У відповідь на звернення, Департамент поліції повідомив, що за свідченнями 1881 р. Т. Циганков був членом товариства, яке мало на меті повалення царизму. Також з'ясовано, що будучи фельдшером при Київських арештантських військах він зблизився з в'язнями, з метою розповсюдження серед них революційної пропаганди. За повідомленням Київського жандармського управління, Циганков був відомий як особистість сумнівна в сенсі політичної благонадійності. Будучи членом таємного товариства, він мав зв'язки з арештантами і друкував заборонені листівки в підпільній типографії в Одесі. Під час слідства над ним, Т. Циганков переїхав до Одеси, але за браком доказів так і не був ув'язнений. У подальшому Т. Циганков переїхав до Олександрівська, де й обіймав посаду лікаря земської лікарні. Тут, за повідомленням Департаменту поліції, він продовжував дружити з «лицами либерального направлення – сомнительной благонадежности в политическом отношении» [14]. Також він мав дружні відносини з секретарем Олександрівської земської управи М. Носенко, який знаходився під таємним наглядом поліції. Враховуючи вищезазначене, Т. Циганкову було відмовлено в праві займання державної служби.

Підбиваючи підсумки дослідження відзначимо, що джерельна база з історії земств Південної України є багатою на матеріали офіційного діловодства земств та інших відомств, з якими земства мали тісні контакти (Міністерство внутрішніх справ, Департамент поліції, Жандармські управління, Канцелярії губернаторів тощо). Більшість з документів, що відтворюють особовий склад земського представництва, зберігаються у Державному архіві Російської федерації. Аналіз документації секретного Департаменту поліції Російської імперії дозволив більш об'єктивно оцінити склад земського представництва. Проведене дослідження показало, що оцінюючи претендентів до земських установ, органи самоврядування, в першу чергу, звертали увагу на «політичну благонадійність» кандидатів, сімейний стан, наявність освіти і найближче оточення. У земських установах Півдня України переважна більшість посадовців відповідала цим критеріям, ті ж, з приводу яких були сумніви, позбавлялись посади і передавались до Департаменту поліції.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена рассмотрению информационного потенциала источников делопроизводства секретного Департамента полиции Российской империи, которые освещают особенности формирования социального состава земского представительства Юга Украины в конце XIX - начале XX в. Отмечается, что большинство материалов делопроизводства, освещающих персональный состав земского представительства, хранятся в Государственном архиве Российской Федерации. Преимущественно документы архива представлены материалами делопроизводства земских учреждений, Департаментов полиции, Канцелярий губернаторов и т.д. К ним относятся отчеты губернаторов и полицейских учреждений, материалы переписки губернаторов и земских учреждений, протоколы, запросы земских учреждений в местные жандармские управления, относительно выяснения биографических данных земских служащих и их социального статуса. Эти материалы являются полезными для анализа разнообразных взглядов и мыслей земцев, выявления разногласий и конфликтов по тем или иным вопросам между земскими деятелями, определения особенностей и тайн формирования земского представительства, а также наиважнейших критериев, по которым оценивались кандидаты в земские гласные.

Комплексное изучение материалов делопроизводства позволило выяснить влияние личностного фактора на эффективность деятельности земских учреждений.

Научная новизна представленного исследования обуславливается тем, что анализ источниковедческой базы, презентующей социальный состав земств Юга Украины, ранее не являлся объектом отдельных исследований ученых. Также в исследовании используются документы, впервые введенные в научный оборот. Использование же метода антропологизации истории позволило проследить роль личности в социально-экономическом и культурном подъеме регионов.

Таким образом, осуществленный анализ документации секретного Департамента полиции Российской империи помог с критической точки зрения более объективно оценить состав земского представительства Юга Украины. Проведенное исследование показало, что оценивая претендентов в земские учреждения, органы самоуправления, в первую очередь, обращали внимание на «политическую благонадежность» кандидатов, семейное благосостояние, наличие образования и ближайшее окружение.

Выяснено, что в земских учреждениях Юга Украины большинство должностных лиц соответствовало этим критериям, те же, касательно которых были сомнения, лишались должности и передавались в Департамент полиции.

Ключевые слова: земство, материалы делопроизводства, Департамент полиции, Южная Украина.

SUMMARY

The article is devoted to the examination of information potential of the Russian Empire police backroom registering sources. They highlight the peculiarities of formation of Southern Ukrainian zemstvos' social structure in the late XIX – the early XX century. As pointed out, the majority of registering sources throwing light on the personal structure of zemstvos' representation resides at the State Archives of the Russian Federation. For the most part the archives' records comprise in the registering documentation of zemstvos' institutions, Police Departments, Governor's offices and so forth. Here belong Governors' and Police institutions' reports, recordings of Governors' and administrative boards of zemstvos' correspondence, minutes, inquiry letters of zemstvos' institutions to local gendarme administrations as to clarification of biographical data and social status of zemstvos' officers. These recordings are valuable in analyzing various views and conceptions of zemstvos' officers, identifying contradictions and controversies on certain matters among figures of zemstvos. They are also helpful for tracing the characteristics and even the secrets of forming zemstvos' offices and identification of the most significant criteria of evaluation of applicants for the post of the town council members and so forth. The thorough study of recordings allowed clarifying impact of personality factor on the efficiency of zemstvos' institutions activities.

The academic novelty of the given paper results from the fact that the sources base representing social structure of Southern Ukrainian zemstvos hasn't still appeared as the subject of special scientific researches. Besides the paper operates with the documents being firstly introduced into the scientific treatment. The application of the method of history anthropologization allowed tracing the role of an individual in social-economic and cultural regional development. Thus the performed analysis of the Russian Empire police backroom records from a critical point of view facilitated a more unbiased estimation of Southern Ukrainian zemstvos' representation structure. The heuristics performed showed that in estimating applicants for zemstvos' institutions the local governments above all paid attention to "political reliability" of applicants, their marital status, education and entourage. It was ascertained that the overwhelming majority of the zemstvos' institutions officials met these criteria. Those raising any doubts about lost their offices and were given in charge of the Police Department.

Keywords: zemstvo, documents of record management, the Police Department, Southern Ukrainian.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Обметко О.М. Соціально-економічна діяльність земств в Україні (середина 60-х – 90- років XIX ст.): Дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О.М. Обметко. – К., 2002. – 182 с.; Редькіна О.А. Земства Лівобережної та Південної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в II половині XIX – початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О.А. Редькіна. – Запоріжжя, 2002. – 200 с.; Гавріш Р.Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1895-1919 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Р.Л. Гавріш. – Полтава, 1998. – 19 с.
2. Державний архів Російської федерації (далі ДАРФ), ф. 102, оп. 88, спр. 12 (ч. 9), арк. 9-10.
3. Там само, спр. 13, арк. 12.
4. Там само, спр. 15, арк. 10.
5. Там само, спр. 20 (ч. 2), арк. 5.
6. Там само, спр. 18, арк. 1-1 зв.
7. Там само, арк. 2.

8. Там само, спр. 47 (ч. 24), арк. 4.
9. Там само, арк. 5.
10. Там само, арк. 6.
11. Там само, спр. 12 (ч. 23), арк. 21.
12. Там само, арк. 21 зв.
13. Там само, спр. 12 (ч. 24), арк. 12.
14. Там само, спр. 14, арк. 5.

Надійшла до редакції 13.05.2014 р.

ББК Т63.3(4Укр)6

ЛІТЕРАТУРНЕ ШІСТДЕСЯТНИЦТВО В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

О. В. Муратова

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено соціально-демографічний аналіз складного і суперечливого явища української культури минулого століття – літературного шістдесятництва. На підставі аналізу різних за походженням історичних джерел – архівних документів, публіцистичної, мемуарної літератури, обґрунтовано кількісний склад письменників-шістдесятників; встановлено віковий ценз і регіональне походження митців, які склали ядро цього явища; виявлено дислокацію осередків літературної інтелігенції, що стали основою для формування шістдесятництва в Україні. З урахуванням отриманих у ході дослідження результатів, зроблено спробу впорядкувати категоріальну сферу, визначитися із вживанням дефініцій на означення явищ, що мали місце в культурній сфері України в епоху хрущовської «відлиги».

Ключові слова: тоталітаризм, епоха «відлиги», лібералізація, літературно-мистецька політика влади, опозиція до влади, дисидентський рух, шістдесятництво, регіональна дислокація осередків формування інтелігенції.

Вивчення епохи т.зв. хрущовської «відлиги» в різних її аспектах – суспільно-політичному, економічному, культурному – в наш час перейшло від етапу простого збору матеріалу та описовості до систематичного узагальнення і переосмислення. Проблема культурницького протистояння в цілому, літературно-мистецького зокрема, досліджується не тільки професійними істориками, але й культурологами, мистецтвознавцями, літературознавцями, філософами. Такий інтерес викликаний тим, що прояви протистояння інтелігенції владі в 50–60-ті рр. ХХ століття, хоч і не були поширеним явищем, усе ж простежуються практично в усіх сферах культурного життя.

Водночас, проблеми, які поставали перед тогочасною українською літературною інтелігенцією певною мірою подібні до тих, із якими зіткнулась сучасна творча інтелігенція. Для значної частини українських письменників 60-ті роки стали часом переоцінки цінностей, сподівань, тісно переплетених із розчаруванням у можливості реформування культурного життя, тим етапом, коли відбулося усвідомлення власного мистецтва як одного з дієвих засобів протистояння політиці тотальної ідеологізації творчого життя в республіці.

Аналіз наявної наукової літератури, присвяченої висвітленню багатьох аспектів виникнення й розвитку літературного шістдесятництва на теренах України, його місця в контексті історії України ХХ століття, засвідчує, що означена проблема викликає